

РАЗЛИКА У ФЕРТИЛИТЕТУ ИЗМЕЂУ ЖЕНА СА И БЕЗ ТЕРЦИЈАРНОГ ОБРАЗОВАЊА У СРБИЈИ

НАТАЛИЈА МИРИЋ

Универзитет у Београду, Географски факултет

Одсек за демографију

Студентски трг 3, Београд, Србија

nmiric@gef.bg.ac.rs

САЖЕТАК: Циљ рада је да се разлика у фертилитету између жена са и без терцијарног образовања у Србији „разложи” на три ефекта који рефлектују одступања у репродуктивном понашању између ове две групе жена. Примењен је метод декомпозиције базиран на подацима Пописа становништва и домаћинстава (2011). Овај метод омогућава квантификацију доприноса неучествовања у репродукцији, старости при уласку у родитељство (ефекат композиције) и стопа фертилитета према старости при рађању првог детета (ефекат стопа), у објашњавању разлике у фертилитету између жена са и без терцијарног образовања (45–49, 50–54, 55–59). Показало се да ефекат композиције и неучествовања у репродукцији доприносе у збиру чак 80% разлике у нивоу рађања између ове две образовне категорије жена. Слабији ефекат стопа одражава поприлично уједначен модел зависности нивоа рађања и старости при уласку у родитељство (модел квантум-тајминг интеракције) код жена свих нивоа образовања.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: фертилитет, образовање жена, метод декомпозиције, Србија

Негативна веза између фертилитета и образовања објашњава се чињеницом да пораст образовања условљава веће опортунитетне трошкове рађања детета [Becker 1991], као и ширење постматеријалистичких вредности и норми које обликују ниске фертилетне преференције [Lesthaeghe & Van de Каа 1986]. Одлагање рађања код најобразованијих, првобитно иницирано дужим процесом школовања, препознато је као директан узрок ове негативне везе [Sobotka 2004; Billari et al. 2006; Bhrolchain & Beaujouan 2012].

Истраживања су показала да у условима повољне институционалне и друштвене климе (као што су земље Скандинавије), образованије жене показују тенденцију ка „надокнађивању” касног уласка у родитељство повишеним стопама рађања у познијим годинама живота, доприносећи на тај начин сужавању образовне разлике фертилитета. Иако стицање терцијарног образовања повлачи касније рађање првог детета, повишеним стопама рађања након тридесете и тридесет пете године живота најобразованије жене теже „опоравку” плодности, што се често у литератури назива квантум-тајминг интеракцијом [Rendall & Smallwood 2003; Neels & De Watcher 2010; Frejka 2012; Castro 2015].

Берингтон, Стоун и Беижуан наглашавају да разлика у фертилитету према образовању жена све више бива детерминисана овом квантум-тајминг интеракцијом. Радећи истраживање за Велику Британију, аутори су на једној страни указали да образовној разлици фертилитета доминантно доприносе израженије одлагање рађања и последично фреквентније неучествовање у репродукцији код најобразованијих жена у односу на мање образоване (кохорта рођена 1950–1959. године). На другој страни, више стопе рађања код најобразованијих жена, које су прво дете родиле у тридесетим годинама живота у односу на мање образоване, „ублажавају” образовну разлику фертилитета за око 16% у овој кохорти [Berrington et al. 2015].

ЦИЉЕВИ И КОНТЕКСТ ИСТРАЖИВАЊА

Претходна истраживања у Србији такође су указала на разлике у фертилитету према образовању жена у смислу његове најниже вредности код најобразованијих [Рашевић 2015]. Међутим, истраживање Н. Мирић [2018] показало је да генерално утицај образовања на фертилитет временом слаби наводећи податак да је завршни фертилитет најобразованијих био за 20% нижи у односу на жене које немају терцијарно образовање у 2011. години, док је две деценије раније (1991) овај проценат износио чак 39%. Управо је то био мотив да се образовној диференцијацији фертилитета детаљније приступи и да се испита шта, и у којој мери, њој доприноси.

Интензивније одлагање рађања препознато је као главни узрок нижег фертилитета најобразованијих жена у Србији. Радећи анализу из моментне перспективе, Рашевић и Васић [Rašević i Vasić 2017] су показали да половину укупног рађања најобразованије жене остваре тек након 31. године старости, док жене без терцијарног образовања половину свог рађања остварују до 24. године. Одлагање родитељства код најобразованијих жена Рашевић [Rašević 2008] објашњава захтевима које пред жене поставља образовни систем, као и чињеницом да је школска спрема повезана с низом социјалних и психолошких фактора фертилитета, међу којима истиче запосленост, занимање, животни стандард, статус у друштву, мобилност, индивидуалне потребе и аспирације и могућности њиховог остварења, различити притисци и обавезе које се постављају пред жену, поимање вредности брака, породице и деце, психолошка цена родитељства, цена мајчиног времена, индивидуализам. Треба споменути и социолошка истраживања која су показала да се у транзиционим условима млади у Србији

тешко осамостаљују истичући феномен „продужене младости”, што у крајњој линији резултира пролонгирањем ступања у брак и заснивања породице [Ignjatović 2009; Tomanić 2012].

Дефинитивно је да је одлагање родитељства повезано с фреквентним неучествовањем у репродукцији код најобразованијих. Фокусирајући се на постфертилни контингент жена (50–59), Мирић [Mirić 2017] је указала да се стопа неучествовања у репродукцији креће у распону од око 5% код жена без школе или с основном школом до чак 25% код жена с академском титулом (магистри и доктори наука).

Имајући у виду налазе претходних студија, овај рад треба да пружи одговор на питање: у коликој мери одступања по питању старости при уласку у родитељство односно неучествовања у репродукцији доприносе разлици у нивоу рађања између жена са и без терцијарног образовања у Србији?

Пошто су истраживања у европским земљама показала да је одлагање рађања првог детета неретко праћено „опоравком” плодности у каснијим годинама живота најобразованијих, циљ рада јесте и да испита да ли ово важи и за Србију. Другим речима, треба одговорити на питања: да ли је интензивније одлагање родитељства праћено повишеним стопама рађања у тридесетим, четрдесетим годинама живота најобразованијих жена? Да ли „опоравак” плодности може ублажити ефекте интензивног одлагања рађања и неучествовања у репродукцији код најобразованијих и на тај начин допринети смањењу образовне разлике фертилитета у Србији?

МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

Анализа је базирана на подацима Пописа становништва и домаћинства (2011).¹ Обухваћене су жене које су у моменту пописа биле на крају фертилне доби (45–49) или су из ње изашле (50–54, 55–59). Коришћена је дихотомна класификација образовања: жене с терцијарним образовањем (виша и висока школа, факултет, академија) и жене без терцијарног образовања (Табела 1).

Табела 1. Образовни састав жена кохорте 45–49, 50–54 и 55–59, Република Србија, 2011.

Старосне кохорте	Укупно	Жене с терцијарним образовањем	Жене без терцијарног образовања	Непознато
Број				
45–49	245.484	48.570	196.043	871
50–54	265.836	46.947	217.941	948
55–59	306.713	45.800	259.783	1,130
%				
45–49	100	19,8	79,9	0,3
50–54	100	17,7	82,0	0,3
55–59	100	14,9	84,7	0,4

Извор: Попис становништва и домаћинства (2011)

Напомена: Није обухваћена територија АП Косово и Метохија

¹ Резултати су исказани за Републику Србију без података за АП Косово и Метохија.

По угледу на рад [Berrington et al. 2015], анализа је подразумевала примену метода декомпозиције.² Овај метод омогућава да се разлика у стопи кумулативног фертилитета (просечан број деце по жени) између жена са и без терцијарног образовања (наведених старосних кохорти) разложи на три ефекта: 1) Ефекат неучествовања у репродукцији; 2) Ефекат композиције-старости жена при рађању првог детета; 3) Ефекат стопа-стопа фертилитета према старости жена при рађању првог детета.

Допринос неучествовања у репродукцији разлици у фертилитету између две образовне групе жена, израчунаће се на следећи начин (Формула 1):

$$СКФ_t - СКФ_o = \left(\frac{Пм_t + Пм_o}{2} \right) * (СКФ_{м, т} - СКФ_{м, о}) + \left(\frac{СКФ_{н, т} + СКФ_{н, о}}{2} \right) * (Пм, т - Пм, о) \quad (1)$$

СКФ – стопа кумулативног фертилитета жена одређене старосне кохорте; СКФ_м – стопа кумулативног фертилитета мајки (нису узете у обзир жене које нису учествовале у репродукцији); Пм – удео мајки у укупном броју жена одређене старосне кохорте; т – жене с терцијарним образовањем; о – жене без терцијарног образовања.

Друга компонента у формули (1) представља ефекат неучествовања у репродукцији. Добијена вредност биће релативизована тако што ће бити израчунат њен процентуални удео у разлици (СКФ_т – СКФ_о).

Исти метод биће искоришћен за разлагања разлике у стопи кумулативног фертилитета мајки са терцијарним образовањем и мајки без терцијарног образовања (СКФ_{м,т} – СКФ_{м,о}) на две компоненте. Прва компонента рефлектује допринос различитости између ове две групе жене по питању старости при рађању првог детета (ефекат композиције). Друга компонента рефлектује различитост између ове две групе жена по питању стопа фертилитета према старости при рађању првог детета (ефекат стопа). Другим речима, добија се увид у то у којој мери разлика (СКФ_{м,т} – СКФ_{м,о}) варира под претпоставком константних стопа фертилитета према старости при рађању првог детета (прва компонента) односно константне дистрибуције жена према старости при рађању првог детета (друга компонента). Предочене компоненте изражене су кроз Формулу 2:

$$СКФ_{м, т} - СКФ_{м, о} = \sum_i \left(\frac{Б_{т, i} + Б_{о, i}}{2} \right) * (СКФ_{м, т, i} - СКФ_{м, о, i}) + \sum_i \left(\frac{СКФ_{н, т, i} + СКФ_{н, о, i}}{2} \right) * \left(\frac{Б_{т, i}}{Б_t} - \frac{Б_{о, i}}{Б_o} \right) \quad (2)$$

Б_т – број мајки с терцијарним образовањем у одређеној старосној кохорти; Б_о – број мајки без терцијарног образовање у одређеној старосној кохорти; *i* – старост жена (старосна група)

² Метод декомпозиције је фокусиран на компонентама разлике између две стопе. Сматра се једном од техника стандардизације због тога што се при израчунавању једне компоненте (ефекта), друга узима као стандард. Иако има широку примену, често се истиче недостатак овог метода који је везан за његову зависност од произвољног стандарда. Постоји више врста метода декомпозиције. Најједноставнија јесте она која се базира на подацима класификованим за један фактор, уведена од стране Китагаве (Kitagawa, 1955). Такође постоји метод декомпозиције који узима у обзир два или више фактора [Kim & Strobino 1984], као и метод који узима у обзир зависност резултата од реда којим се фактори израчунавају [Gupta 1978].

при рађању првог детета; $B_{t,i}$ – број жена са терцијарним образовањем које су у i -тој старости родиле прво дете; $B_{o,i}$ – број жена без терцијарног образовања које су у i -тој старости родиле прво дете; $СКФ_{m,t,i}$ – стопа кумулативног фертилитета жена са терцијарним образовањем које су прво дете родиле у i -тој години старости; $СКФ_{m,o,i}$ – стопа кумулативног фертилитета жена без терцијарног образовања које су прво дете родиле у i -тој старости.

Добијене вредности ефекта композиције и ефекта стопа биће релативизоване тако што ће бити израчунат њихов процентуални удео у разлици ($СКФ_{m,t} - СКФ_{m,o}$). На крају су вредности ова два удела (ефекат стопа и ефекат композиције) примењени на остатак разлике ($СКФ_t - СКФ_o$) који није објашњен ефектом неучествовања у репродукцији (Формула 1).

РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

Разлике у паритету деце између жена са и без терцијарног образовања

Стопа кумулативног фертилитета жена с терцијарним образовањем нижа је у односу на оне без терцијарног образовања у свим старосним кохортама у просеку за 0,35. Учешће жена без деце је двоструко веће код оних с терцијарним образовањем (око 15%) у односу на оне без терцијарног образовања (7%). Растући карактер неучествовања у репродукцији типичан је најобразованијим, док је код жена без терцијарног образовања евидентирана стагнација. Тако 18% најобразованијих жена најмлађе кохорте 45–49 није имало ни једно дете у време последњег пописа (Табела 2).

Генерално, доминантну категорију чине жене с два детета без обзира на образовање. Око половине испитиваних старосних кохорти жена с терцијарним образовањем односно око 60% жена без терцијарног образовања имало је двоје деце. Разлике су видљивије када је у питању заступљеност оних које се одлучују за већи број деце (троје и четворо и више) или пак за само једно дете. С једне стране, пропорција оних с једним дететом (око 25%) је троструко већа у односу на пропорцију оних које се одлучују за троје и више деце (око 8%) код најобразованијих, док су, с друге стране, ови удели готово уједначени код жена без терцијарног образовања (око 16%) (Табела 2).

О постојаности и хомогености изразито ниских репродуктивних норми код најобразованијих жена сведочи анализа вероватноћа повећања броја деце. Иако највиша вероватноћа рађања најмање једног детета упућује на изузетну важност мајчинства у животу жена свих нивоа образовања [Мирић 2018], одступања између жена са и без терцијарног образовања су знатно израженија када је у питању прогресија ка деци виших редова рођења (што је у складу с напред предоченим одступањима у самој структури жена према паритету деце). Тако је пропорција најобразованијих жена с најмање двоје деце у контингенту оних с једним дететом мања за преко 10 процентних поена у односу на жене без терцијарног образовања. Слично важи и за вероватноћу рађања најмање троје односно четворо и више деце (Табела 2).

Табела 2. Стопа кумулативног фертилитета, дистрибуција према паритету деце и вероватноћа повећања броја деце према образовању жена, по старосним кохортама, Република Србија, 2011.

Старосне кохорте	Паритет деце	Жене са терцијарним образовањем		Жене без терцијарног образовања	
		%	ВПБД	%	ВПБД
45–49	0	18,1		8,6	
	1	25,2	0,819	16,8	0,914
	2	48,5	0,694	57,8	0,816
	3	7,4	0,145	13,1	0,225
	4+	0,8	0,100	3,7	0,219
	СКФ	1,48		1,86	
50–54	0	15,2		7,4	
	1	24	0,848	16,1	0,926
	2	52,7	0,718	61,0	0,826
	3	7,3	0,134	12,1	0,203
	4+	0,8	0,101	3,4	0,218
	СКФ	1,55		1,88	
55–59	0	14,3		7,2	
	1	23,7	0,857	16,9	0,928
	2	54,9	0,724	62,0	0,818
	3	6,4	0,115	10,8	0,183
	4+	0,7	0,094	3,1	0,224
	СКФ	1,56		1,86	

СКФ – стопа кумулативног фертилитета; ВПБД – вероватноћа повећања броја деце
Извор: Попис становништва и домаћинства (2011)

Напомена: Није обухваћена територија АП Косово и Метохија

Разлике у старости при уласку у родитељство између жена са и без терцијарног образовања

Подаци пописа (2011) показују да је просечна старост при уласку у родитељство код жена с терцијарним образовањем у просеку виша за скоро 5 година у односу на жене без терцијарног образовања. Да већина жена које се одлучују за стицање високог образовања улазе у родитељство тек након дипломирања потврђује просечна старост при рођењу првог детета која је на нивоу од 27 година. С друге стране, жене без терцијарног образовања постале су мајке у својој 22. години живота у просеку за све три кохорте (Табела 3).

О интензивнијем одлагању родитељства код најобразованијих сведочи податак да је око 45% њих родило прво дете између 25–29 година, док је нешто преко половине жена без терцијарног образовања ушла у мајчинство између 20–24 године. Велика одступања између ове две категорије жена присутна су и када је у питању заступљеност раног уласка у мајчинство, као и заступљеност уласка у родитељство након 30. године.

С једне стране, заступљеност раног уласка у родитељство (пре 20. године) скоро 20 пута је већа код жена без терцијарног образовања у односу на најобразованије (22% наспрам 1,5%). С друге стране, скоро четвороструко више најобразованијих жена (око 26–27%) је родило прво дете између 30–39. године у односу на жене без терцијарног образовања (око 7%). Веома је мало учешће жена, нарочито без терцијарног образовања, које су прво дете родиле након 40. године (0,5% жена без терцијарног образовања; око 2% жена с терцијарним образовањем) (Табела 3).

Табела 3. Дистрибуција жена према старости при рађању првог детета и образовању, према старосним кохортама, Република Србија, 2011.

Старост при рађању првог детета	Жене са терцијарним образовањем			Жене без терцијарног образовања		
	45–49	50–54	55–59	45–49	50–54	55–59
<20	1,3	1,4	1,8	20,2	21,5	23,8
20–24	24,1	26,1	26,1	52,2	52,7	51,7
25–29	43,4	44,8	45,6	18,6	17,8	16,8
30–34	21,4	19,1	18,7	5,7	5,0	5,0
35–39	7,1	6,3	5,6	2,0	1,7	1,6
40+	2,2	1,8	1,7	0,5	0,5	0,4
Непознато	0,5	0,5	0,5	0,8	0,8	0,7
Укупно	100	100	100	100	100	100
Просек	27,4	27,1	27,0	22,6	22,4	22,2

Извор: Попис становништва и домаћинстава (2011)

Напомена: Није обухваћена територија АП Косово и Метохија

Међутим, подаци показују да је на делу интензивирање одлагања родитељства код жена свих нивоа образовања о чему сведочи благи пораст просечне старости при рађању првог детета за 0,4 (поредићи најмлађу и најстарију кохорту). Евидентно је да се све већа пропорција жена обе образовне групе одлучује за мајчинство након 30. године (као и између 25–29. године код оних без терцијарног образовања), а све је мање оних које прво дете рађају пре двадесете и у раним двадесетим (Табела 3).

Веза између броја деце и старости при уласку у родитељство код жена са и без терцијарног образовања

Зависност нивоа рађања од старости при уласку у родитељство, у странијој литератури често називана квантум-тајминг интеракцијом фертилитета, егзистира и у нашој земљи. Евидентирана је негативна веза која се испољава кроз чињеницу да жене свих нивоа образовања које су постале мајке у млађим годинама (пре и ране двадесете) имају знатно већи фертилитет (за скоро прво дете) у односу на жене које су постале мајке у „познијим“ годинама (Табела 4).

Табела 4. Стопа кумулативног фертилитета мајки према старости при рађању првог детета и образовању, по старосним кохортама, Република Србија, 2011.

Старост при рађању првог детета	Стопа кумулативног фертилитета					
	Мајке с терцијарним образовањем			Мајке без терцијарног образовања		
	45–49	50–54	55–59	45–49	50–54	55–59
<20	1,99	1,96	1,93	2,31	2,25	2,17
20–24	1,98	1,98	1,95	2,08	2,07	2,03
25–29	1,89	1,89	1,88	1,91	1,91	1,90
30–34	1,65	1,67	1,67	1,66	1,68	1,68
35–39	1,34	1,37	1,38	1,39	1,37	1,39
40 +	1,12	1,13	1,11	1,13	1,16	1,15
Непознато	2,21	2,15	2,05	2,95	3,02	3,02
Укупно	1,81	1,83	1,82	2,06	2,05	2,02

Извор: Попис становништва и домаћинстава (2011)

Напомена: Није обухваћена територија АП Косово и Метохија

Међутим, разлика у стопи кумулативног фертилитета између мајки са и без терцијарног образовања уочена је једино код оних које су прво дете родиле пре 20. године. Прецизније, стопа кумулативног фертилитета од 1,95 (у просеку за анализиране старосне кохорте) је типична најобразованијим женама које су прво дете родиле пре 20. године живота, док иста стопа код жена без терцијарног образовања прелази 2,20 (Табела 4). Имајући у виду претпостављену старост границу за завршетак терцијарног образовања (23–24 година), чињеница је да су оне постале мајке и пре самог стицања дипломе.

Даље, стопа кумулативног фертилитета опада континуирано с растом старости при уласку у родитељство, док истовремено разлика према образовању ишчезава. Тако је ниво фертилитета готово уједначен код свих мајки које су прво дете родиле након своје двадесете године живота, нарочито двадесет пете године. Прецизније, стопа кумулативног фертилитета континуирано опада с растом старости при уласку у родитељство од око 1,9 код оних које су прво дете родиле између 25–29. године до свега 1,1 код оних које су постале мајке након 40. године, без значајних разлика према образовању (Табела 4).

Сумирано, супротно неким европским земљама, „компензовање” одлагања родитељства повишеним стопама рађања у познијим годинама живота најобразованијих жена није евидентирано у Србији.

Декомпозиција разлике у фертилитету између жена са и без терцијарног образовања

Предочено је да је ниво фертилитета жена с терцијарним образовањем нижи за 0,35 детета у односу на жене без терцијарног образовања, у просеку за анализиране старосне кохорте. Иако је ублажена изостављањем жена које нису учествовале у репродукцији, негативна корелација

између нивоа фертилитета и образовања је присутна и када су у питању само жене које су рађале. Тако је просечан број деце по мајци с највишим степеном школске спреме у анализираним старосним кохортама за око 0,20–0,25 мањи у односу на мајке без терцијарног образовања (Табела 4 и 5).

Метод декомпозиције је показао да ефекат неучествовања у репродукцији значајно доприноси разлици фертилитета између жена са и без терцијарног образовања. Прецизније, одступање по питању фреквентности неучествовања у репродукцији доприноси са око 45% укупној разлици у фертилитету између ове две категорије жена, без значајних разлике између старосних кохорти (45,9%, 43,6%, 43,4%) (Табела 5). Овакав налаз је у складу с предоченим образовним патерном (схемом) немања деце у смислу његове двоструко веће заступљености код најобразованијих. На велики значај неучествовања у репродукцији индиректно упућује ублажена разлика у стопи кумулативног фертилитета мајки (СКФм).

Табела 5. Релативни допринос ефекта неучествовања у репродукцији, ефекта стопа и ефекта композиције разлици у стопи кумулативног фертилитета између жена са и без терцијарног образовања, према старосним кохортама, Република Србија, 2011.

Старосне кохорте	СКФ			СКФм			Допринос разлици у СКФ између жена са и без терцијарног образовања (%)		
	Жене с терцијарним образовањем	Жене без терцијарног образовања	Разлике	Жене с терцијарним образовањем	Жене без терцијарног образовања	Разлика	Ефекат неучествовања у репродукцији	Ефекат стопа	Ефекат композиције
45–49	1,48	1,86	0,38	1,81	2,06	0,25	45,9	19,2	34,9
50–54	1,55	1,88	0,43	1,83	2,05	0,22	43,6	20,8	35,6
55–59	1,56	1,86	0,30	1,82	2,02	0,20	43,4	22,2	34,4

СКФ – стопа кумулативног фертилитета; СКФм – стопа кумулативног фертилитета мајки

Извор: Попис становништва и домаћинстава (2011)

Напомена: Није обухваћена територија АП Косово и Метохија

Паралелно с овим, ефекат композиције доминира у односу на ефекат стопа у објашњавању разлике у фертилитету између жена са и без терцијарног образовања. Релативни допринос ефекта композиције износи 35–36% без значајних разлика између старосних кохорти. Овако јак ефекат осликава каснију доб при уласку у родитељство код најобразованијих жена у односу на жене без терцијарног образовања (Табела 3). Метод

декомпозиције је такође указао на позитиван ефекат стопа који се креће у распону од 19,2% у најмлађој кохорти до 22,2% у настаријој (Табела 5). Позитивном, али ипак доста слабијем ефекту стопа доприноси то што је образовна диференцијација фертилитета мајки СКФм (у смислу његове веће вредности код жена без терцијарног образовања) присутна само код жена које су се као млађе оствариле као мајке (до 25. године живота). Готово уједначене стопе кумулативног фертилитета код свих мајки које су након 25. године родиле прво дете (без обзира на образовање) утичу на то да је њихов допринос укупној разлици у нивоу рађања између две категорије жена најмањи.

Сумирано, модел повишених стопа рађања у познијим годинама живота најобразованијих који „умањује” ефекат каснијег родитељства и тиме доприноси ублажавању образовне диференцијације фертилитета, иначе евидентиран у неким европским земљама, изостао је у Србији. Другим речима, сва три ефекта делују у истом правцу, тј. у правцу постојања (а не ублажавања) диференцијације фертилитета према образовању жена.

* * *

Метод декомпозиције је указао да образовна диференцијација старости при рађању првог детета и последично неучествовање у репродукцији, доприносе у збиру чак 80% разлике у фертилитету између жена са и без терцијарног образовања. Може се закључити да одлагање родитељства код најобразованијих жена најнепосредније, континуирано и доминантно детерминише разлику нивоа рађања између жена различитог нивоа образовања.

Изостанак „компензовања” одлагања рађања вишим стопама фертилитета у каснијим годинама живота код најобразованијих жена искључио је могућност ублажавања образовне разлике фертилитета. Ово заправо сведочи о истом социо-економском и институционалном контексту живљења у којем жене свих нивоа образовања реализују своју репродукцију.

Овакви резултати отварају питања која су веома важна с апликативног аспекта и која ће као таква бити предмет будућих истраживања, а то су: да ли постоји „право време” за спровођење мера за подстицање рађања? Да ли треба деловати у правцу усклађивања образовања и рађања или у правцу „опоравка” рађања? Ова питања нарочито добијају на значају имајући у виду то да је на делу трансформација образовне структуре фертилног контингента у правцу експанзивног раста пропорције најобразованијих.³ Дакле, све је већа пропорција оних жена чија је основна карактеристика репродуктивног понашања – одлагање родитељства.

Имајући то у виду, отворено је питање да ли би евентуално смањење година индивидуалне старости при завршетку школовања могло допринети ублажавању образовне диференцијације фертилитета, а уједно и свеукупном порасту рађања у нашој земљи. Иностране студије су указале на „најбољи демографски сценарио“ према којем би се управо реформом

³ Према подацима пописа становништва (2011), преко једне петине жена фертилног контингента (15–49) поседовало је терцијарно образовање.

образовног система у овом смислу смањила просечна старост жена при рађању деце за две године што би довело до раста кумулативног фертилитета [Lutz & Skirbekk 2005; Рашевић 2008].

Додатно, простор за деловање у правцу усклађивања образовања и рађања у нашој земљи може се сматрати поприлично ограниченим. У прилог томе говори истраживање Томановићеве и сар. [2016] које је показало да образовање диверзификује транзицију у родитељство унутар животног циклуса младих родитеља. За већину испитаника с високим образовањем не постоје институционалне могућности усклађивања студирања и родитељства (и потенцијално рада), тако да је „путања“ транзиције у родитељство стандардна и подразумева: најпре образовање и запослење, па потом брак и заснивање породице у каснијим годинама. Нестандардне животне путање су ређе и у највећем броју случајева подразумевају напуштање школовања (или запослења) у случају заснивања породице. Додатно, ово истраживање је показало да макро-друштвени контекст поставља знатна структурална ограничења за транзицију у родитељство. Висока незапосленост, нестабилно и нерегулисано запослење, материјална угроженост чине младе (чак и оне са факултетском дипломом) све више зависним од ресурса родитељске породице и отежава транзицију у родитељство.⁴

Сходно томе, да ли се онда као најреалније намеће деловање у правцу „опоравка“ рађања, односно стварања институционалне климе која би омогућила „надокнађивање“ одлагања мајчинства. Иако одговор на ово питање захтева дубља квалитативна истраживања, извесно је да би се спровођењем адекватних мера за усклађивање каријере и родитељства могли постићи позитивни ефекти на овом пољу што би ублажило негативне ефекте одлагања родитељства. О томе сведочи Истраживање о усклађивању рада и родитељства [Бјелобрк 2017] спроведено у нашој земљи на репрезентативном узорку. Полазећи од теоријских упоришта према којима су најобразованије жене (које су притом све бројније) оне које најчешће теже каријери, слободном времену и осталим потребама „вишег реда“ [Lesthaeghe & Van de Kaa 1986], може се претпоставити да би уравниотежење различитих сфера живота ових жена у великој мери олакшало њихову одлуку о проширењу породице и у каснијим годинама живота.

ЦИТИРАНИ ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Бјелобрк, Гордана (2017). Истраживање 'Усклађивање рада и родитељства'. *Демографски преглед*, XVII, 65: 1–4.
- Мирић, Наталија (2018). Пораст завршног фертилитета код високообразованих жена: фокус у креирању популационе политике у Србији. *Зборник Мајнице српске за друштвене науке*, 167: 409–419.

⁴ Прва фаза истраживања била је анкета из 2011. године на репрезентативном узорку у 62 општине Србије која је обухватила 1.627 испитаника узраста од 19 до 35 година у четири узрастне категорије 19–20, 24–25, 29–30 и 34–35. Друга фаза истраживања била је квалитативна и обухватила је интервјуе са 74 тридесетогодишњака који су спроведени током маја и јуна 2012. године.

- Rašević, Mirjana (2015). Феномен рађања у Србији – нови увиди. У: *Популација Србије њоучејком 21. века* (ур. В. Никитовић). Београд: Републички завод за статистику, 78–94.
- Beaujouan, Éva; Zuzanna Brzozowska and Kryštof Zeman (2016). Childlessness trends in twentieth century Europe: Limited link to growing educational attainment. *Population Studies*, LXX, 3: 275–291.
- Billari, Francesco; Aart Liefbroer and Dimiter Philipov (2006). The Postponement of Childbearing in Europe: Driving Forces and Implications. *Vienna Yearbook of Population Research*, 4: 1–17.
- Becker, Gary (1991). *A treatise of the Family*. Harvard University Press.
- Berrington, Ann; Juliet Stone and Éva Beaujouan (2015). Educational differences in timing and quantum of childbearing in Britain: A study of cohorts born 1940–1969. *Demographic Research*, XXXIII, 26: 733–764.
- Bhrolcháin, Máire and Éva Beaujouan (2012). Fertility postponement is largely due to rising educational enrolment. *Population Studies*, LXVI, 3: 311–327.
- Castro, Ruben (2015). Late-entry-into-motherhood women are responsible for fertility recuperation. *Journal of Biosocial Science*, XLVII, 2: 275–279.
- Frejka, Tomas (2012). The role of contemporary childbearing postponement and recuperation in shaping period fertility trends. *Comparative Population Studies*, XXXVI, 4: 959–994.
- Gupta, Prithwis Das (1978). A general method of decomposing a difference between two rates into several components. *Demography*, XV, 1: 99–112.
- Ignjatović, Suzana (2009). Aktuelni problemi u istraživanju tranzicije u odraslost sa osvrtom na Srbiju. *Stanovništvo*, XLVII, 1: 7–22.
- Kim, Young J. & Donna M. Strobino (1984). Decomposition of the difference between two rates with hierarchical factors. *Demography*, XXI, 3: 361–372.
- Kitagawa, Evelyn M. (1955). Components of a difference between two rates. *Journal of American Statistical Association*, L, 272: 1168–1194.
- Lesthaeghe, Ron and Dirk van De Kaa (1986). Two demographic transitions. In: *Population Growth and Decline* (ed. R. Lesthaeghe and D. Van de Kaa), Deventer, 9–24.
- Lutz, Wolfgang and Skirbekk, Vegard (2005). Policies addressing the tempo effect in low-fertility countries. *Population and Development Review*, 4: 703–723.
- Mirić, Natalija (2017). Educational pattern of childlessness in Serbia. Proceedings 2017. “International scientific conference Geobalcanica 2017”, Skoplje, Makedonije, 20–21. Maj 2017. godina. [Doi: <http://dx.doi.org/10.18509/GBP.2017.32>].
- Neels, Karel and De Wachter, David (2010). Postponement and recuperation of Belgian fertility: how are they related to rising female educational attainment? *Vienna Yearbook of Population Research*. 8: 77–10.
- Rašević, Mirjana (2008). Fenomen nedovoljnog rađanja i obrazovni sistem. *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, XL, 1: 192–206.
- Rašević, Mirjana i Petar Vasić (2017). Obrazovanje kao faktor fertiliteta i populacione politike u Srbiji. *Annales–Anals for Istrian and Mediterranean Studies*, XXVII, 3: 599–610.
- Rendall, Michael and Smallwood, Steve (2003). Higher qualifications, first-birth timing, and further childbearing in England and Wales. *Population Trends*, 111: 18–26
- Sobotka, Tomas (2004). *Postponement of Childbearing and Low Fertility in Europe*. Doctoral Thesis, University of Groningen.
- Tomanović, Smiljka (2012). Changes in transition to adulthood of young people in Serbia between 2003 and 2011. *Sociologija*, LII, 2: 227–243.
- Tomanović, Smiljka; Dragan Stanojević i Milana Ljubičić (2016). *Postajanje roditeljem u Srbiji: sociološko istraživanje tranzicije u roditeljstvo*. Београд: Универзитет у Београду, Филозофски факултет.

DIFFERENCE IN FERTILITY BETWEEN WOMEN
WITH AND WITHOUT TERTIARY EDUCATION IN SERBIA

by

NATALIJA MIRIĆ

University of Belgrade, Faculty of Geography

Department of Demography

Studentski trg 3, Belgrade, Serbia

nmiric@gef.bg.ac.rs

SUMMARY: This paper points to the relative importance of childlessness (childlessness effect), postponement of motherhood to later ages (age composition effect), and fertility rates conditional upon age at entry into motherhood (rates effect) in explaining overall difference in the level of fertility between women with and without tertiary education. The author estimates these indicators for three age cohorts, 45–49, 50–54, and 55–59, and thus show whether and how the relative contribution of these three effects has changed over time. The decomposition method based on the data from the Census of Population, Households and Dwellings (2011) is used in this paper. The results indicate that the difference in fertility between women with and without tertiary education is 0.35, on average for the analyzed age cohorts. Decomposition method shows that childlessness effect and age composition effect have significantly contributed with over 80% to this difference. This finding suggests that postponing of childbearing among women with tertiary education has a continuous, dominant importance in the deterministic basis of the educational differentiation of fertility. On the other side, a weaker rates effect (20–23%) is evident in all age cohorts. Reason for this is an absence of fertility recuperation among women with tertiary education (in contrary to some European countries), thus reflecting the same (not so favorable) socio-economic and institutional context of life in which all women realize reproduction.

KEYWORDS: fertility, female education, decomposition method, Serbia